

EUROPINĖ SARMATIJA ANKSTYVOJOJE KARTOGRAFIJOJE

Romualdas Girkus¹, Viktoras Lukoševičius²¹Aerogeodezijos institutas, Pramonės pr. 13, LT-51327 Kaunas, Lietuva²Šiaulių universitetas, Technologijos fakultetas, Vilniaus g. 141, LT-76353 Šiauliai, LietuvaEl. paštas: ¹r.girkus@agi.lt; ²all@tf.su.lt

Įteikta 2010 05 11; priimta 2010 06 29

Santrauka. Straipsnio tikslas – analizuojant kartografiniuose fonduose esančius senųjų autorių žemėlapius ir jų aprašymus ieškoti argumentų, kuriais galima būtų pagrįsti hipotezę, kad Lietuva kaip geografinė teritorija egzistavo ne prieš vieną, o prieš kelis tūkstančius metų. Tiesiog ji tuo metu buvo žymima kaip *Europinė Sarmatija*. Straipsnyje pristatomi žemėlapių, kuriuose atvaizduota Sarmatija, kūrėjai ir sudarytojai, pateikiamos žemėlapių charakteristikos: leidimo metai, atvaizduoti teritoriniai vienetai, geografiniai objektai, genčių bendruomenių apgyventos vietovės, kaimynai ir kt. Apibendrinami tyrimo rezultatus autoriai daro išvadą, kad senoviniai žemėlapiai, kuriuose žymima Europinė Sarmatija, yra puikūs istorijos liudytojai, padedantys suvokti ilgą ir sudėtingą Lietuvos valstybės formavimosi procesą, tačiau, siekiant atskleisti naują mūsų priešistorės koncepciją, vien tik jų analizės neužtenka.

Reikšminiai žodžiai: Sarmatija, Lietuva, istoriografija, žemėlapiai, gentys, vietovardžiai, vandenvardžiai.

1. Įvadas

Lietuvos valstybės kilmės ištakų beieškant, senųjų žemėlapių studijos išsprendžia daugelį mūsų tautos istoriją. Istoriniai duomenys, aptinkami žemėlapiuose ir jų atvaizduose, nevaržomi jokių politinių, religinių ar pseudomokslinių tabu ir leidžia pakankamai plačiai pažvelgti į tolimą valstybės praeitį. Privalu pabrėžti, kad neretai žemėlapiuose ir atlasuose aptinkama istoriniu požiūriu vertingų tekstinių paaiškinimų. Tuose tekstuose trumpai apibūdinama kai kurių teritorijų gamtinės sąlygos, svarbiausieji ūkio bruožai, istoriniai įvykiai.

Ragindamas tęsti nepažįstamos Lietuvos tyrinėjimą, savo knygą „Tikroji Lietuva“ jos autorius Algirdas Gustaitis (Gustaitis 1983) baigia tokiu sakiniu: „Galimas dalykas mes dar neturime senųjų žemėlapių apie lietuvių gentis, nežinome, kur jų gali būti. Tokių partartina dairytis ne tik pagarsėjusiuose archyvuose, bet ir graikų, arabų, ispanų žemėse, pietinėje Europoje, Mažosioje Azijoje, taip pat Danijoje, Olandijoje Švedijoje, Norvegijoje, Suomijoje“.

Baltijos istorija kartografijoje atsispindi gana kukliai, nes žemėlapių ir jų sudarinėjimo techniką tiriantis mokslas gimė XV–XVIII amžiais. Gi pirmieji mūsų priešistorės pirmtakai Baltijos pajūryje atsirado apie 3000–2500 m. prieš Kristų. Nepaisant to, praeities kartografijos darbų vertė mūsų kultūrai yra neabejotina, ir siekis atskleisti tautų raidos paslaptis iš jų yra svarbus, nes metraščiai, kronikos, kelionių aprašymai

mokslo ir kituose veikaluose nevienodai reikšmingi ir nevienodai patikimi.

Šioje publikacijoje įsitraukiame į pastaruoju metu plačiai aptarinėjamos hipotezės apie tai, kad Lietuva kaip geografinė teritorija egzistavo ne prieš vieną, o kelis tūkstančius metų, plėtojimą. Tiesiog ji tuo metu buvo žymima kaip *Europinė Sarmatija*, – ir lietuviai, ir europiniai sarmatai yra ta pati tauta. Sarmatijos pavadinimas, formaliai vertinant, Sarmatija, – tai mūsų priešistorė, nuo kurios negalima nusigręžti.

Europos Sarmatija – sarmatų apgyventa teritorija nuo Sarmatų okeano (*Sarmaticus okeanus*) (dabar Baltijos jūra) iki Pontus (Uknus) jūros (dabar Juodoji jūra). Žodžiai „Sarmatija“ ir „Uknus“ etimologiškai iki šiol lietuvių kalboje turi atitikmenis. *Sarmata*, *besarmatis*, *sarmatylvas* turi doros reikšmę, o *uknus* – tai esantis ūksmėje, tamsus.

Sarmatija – moterų valdoma bendruomenė, nūdienos terminijoje – matriarchatas. Apie šios Europos teritorijos egzistavimą byloja išlikusi kartografo Ptolemajo (87–150) „Geografija“. Klaudijus Ptolemajas buvo Egipto matematikas, astronomas ir geografas. Jis gyveno Aleksandrijoje, kuri turėjo didžiausią pasaulyje biblioteką. Ptolemajo „Geografija“ dominavo krikščionių ir musulmonų pasauliuose 1500 metų. Dėl veikalo fundamentalumo Ptolemajas buvo pavadintas „kartografijos tėvu“. Šio pasaulinio veikalo pagrindu Renesanso kartografai Nicolaus Cusanus (1401–1464), Sebastian Münster (1488–1552), Girolamo Ruscelli (1504–1566), Gaspar Henenberger (1529–1600) ir kt. interpretuotus Ptolemajo

geografinius aprašymus pavertė žemėlapiais, kuriuos mes priskiriame Ptolemajui. Jo „Geografija“ su žemėlapiais pirmą kartą buvo išleista 1477 m. Bolonijoje (Italija).

Interneto tinklapyje <<http://www.lietuvas.net/istorija/>> yra pateikta nemažai nuorodų į šaltinius, kuriuose įvairūs Lietuvos istoriją tyrinėję autoriai (tarp jų lietuviai A. V. Kojalavičius, S. Daukantas, T. Narbutas, Č. Gedgaudas, R. Zubinas, P. Dusbargietis ir kiti) tvirtina, kad baltai ir sarmatai yra ta pati tauta.

Iš tikro Albertas Vaitiekus Kojalavičius-Vijūkas (1617–1674) prieš 360 metų parašytoje „Lietuvos istorijoje“ rašė: „Vis dėlto dėl vieno dalyko visi sutaria: visoje europinės Sarmatijos dalyje, apimančioje Prūsiją, Žemaitiją, Kuršą, Livoniją, Estiją, Lietuvą, Jotvingiją arba Poleksiją ir kai kurias kitas žemes, gerokai toliau nuo Venedų jūros esančias, kitados gyvenusias tautas, kurių ir kalba, ir kilmė bendra su lietuviais“ (Kojalavičius 1988: 44). Kitoje vietoje: „Vilnius yra garsiausias iš visų sarmatų miestų; jis valdovų buveinė, teismų, mokslo ir prekybos, bažnytinio ir valstybinio gyvenimo centras“ (Kojalavičius 1988: 207). Mokslinę estafetę A. V. Kojalavičius perėmė iš savo pirmtakų Aleksandro Gvanjinio, 1578 m. lotynų kalba išleidusio svarbų veikalą „Europos Sarmatijos aprašymas“ (*Sarmatiae Europae destriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Smogitiam, Rusviam, Masyviam, Prususiam, Pomeraniam... complectitur*) ir Motiejus Strijkovskio (lenkiškoji „Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusijos kronika“, 1582).

Aleksandras Gvanjinis (dar rašomas kaip Gvagninis; it. *Alessandro Guagnini*) (1538–1614?) – XVI–XVII a. italų ir lenkų istorikas. Jo kronikos „Europinės Sarmatijos aprašymas“ kopija saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje. Motiejus Strijkovskis (lenk. *Macej Strykowski*) – istorikas, poetas (1547–1593?). Jo kronika iki pat XIX a. buvo vienas iš svarbiausių leidinių apie Lietuvos istoriją.

A. V. Kojalavičius pripažino, „kad jo „Lietuvos istorija“ – ne originalus veikalas, kaip pagrindiniu žinių šaltiniu ji paremta M. Strijkovskio kronika...“. A. V. Kojalavičius sarmatus mini pagarbiai, be šovinistinio akcento, skirtingai nuo Lenkijos šlėktų, kurie taip pat save kildino iš sarmatų.

Mūsų turtingos praeities gaivintojas Simonas Daukantas iš tikro savo raštuose nuolat kartoja, kad lietuviai, žemaičiai yra sarmatai. Pavyzdžiui: „Taip ne kantrybe, bet nedorybe svieto garbingo Sarmatų išnyko iš skaitliaus tautų“ (Daukantas 1976: 394), ir kitoje vietoje: „tai mes pirmiau, kaip tikri skitų, sarmatų (herulių), palikuonys, savo kantrybe įveiksime...“ (Daukantas 1976: 48).

Lietuvos praeities istorijos tyrinėtojas Česlovas Gedgaudas, pagrįsdamas sarmatų genčių lietuviškumą, rašo: „Štai Gintaro kelio arba anais laikais vadinamos Sarmatijos valstybės 35 gentys... jų vardai, kurie ir šiandien be mažiausio pakeitimo taip pat teberašomi: galindai, sudinai, pagiritai, neriai, rasai, parusiai (prūsai) ir t. t.“ (Gedgaudas 1994: 51).

Lietuvių tautos versmių tyrinėtojas Teodoras Narbutas 1837 m. Vilniuje išleistoje „Lietuvių tautos istorijoje apie sarmatus“ rašo: „Nuo Herodoto ir iki mūsų laikų visi istorikai, geografsai, senovės tyrinėtojai nerašė apie jokią senovės tautą daugiau ir apie nė vieną nepalikto mažiau netikrumo negu apie sarmatus“ (Narbutas 1995: 62).

Sarmatų pavadinimo kilmei Narbutas skiria knygos IX priedą. Viena citata iš šio priedo: „Tuojau pat po Herodoto rašęs Skilaksas teigia, jog prie pietinių Kubanės žiočių gyveno maiotai, už jų buvo ginekokratumenai, t. y. moterų valdoma gentis, ir tik aukščiau, šiaurės link, net ligi Dono žiočių gyveno sarmatai.“ Iš to matyti, kad visos trys gentys sudarė vieną junginį (Narbutas 1995).

Lietuvių kalbos kilmės klausimas yra nepaprastos svarbos, todėl, nagrinėdamas Sarmatijos tautų kalbinę lobyną, Česlovas Gedgaudas padarė išvadą: „kaip Romos imperijos ribose buvo per šimtą „tautų“, bet viena oficiali kalba, taip ir mūsų Sarmatijoje tevertota tik viena.“ (Gedgaudas 1994: 52).

Istorikas Romualdas Zubinas savo knygoje „Perkūnas“ rašo: „Būtent tuose kraštuose, kur lankėsi Sarmatijos gentys bei tautos, ir privalu ieškoti mūsų protėvių pėdsakų priešistorijoje. Juk būtent jie dar prieš 2500 m. į tuometinę atsilikusią Europą nuvežė naujas ūkininkavimo technologijas, naujus amatus, kultūrą ir net karybos meną, aprangą ir visus karybos atributus“ (Zubinas 2007: 216), kitoje vietoje: „Gintaro kelias buvo lyg centrinė Sarmatijos federacijos kraujagyslė. Ypač tiksliai Gintaro kelią pavaizdavo prancūzų geografai J. Andrius. Jame taip pat pavaizduota baltų valstybės Sarmatijos siena 372 m.“ (Zubinas 2007: 239 ir 246).

Vilniaus universiteto profesorius Kazimieras SARBIEVIJUS (1595–1640) pirmą publikuotą kūrinių atspaudė Vilniaus universiteto spaustuveje. Jo amžininkai visuose kultūrinuose Europos centruose tolimos „periferijos“ poetą ėmė vadinti sarmatų Horacijumi (*Horatius Sarmaticus*), tradiciškai apeliuodami į Šiaurės Europą palei Baltijos jūrą (vadinamą *Okeanus Sarmaticus*) (Bučys 2008).

1517 m. Krokuvos universiteto rektorius profesorius Motiejus Miechovskis paskelbė traktatą „Apie dvi Sarmatijas – Azijos ir Europos...“. Jame autorius pateikė istorinį-geografinį ir etnografinį aprašymą sričių nuo Vyslos iki Dono ir nuo Dono iki Azijos. Iš esmės traktatas sudarytas tarsi iš dviejų knygų: pirmą skirta Azijos Sarmatijai, o antroji – Europos Sarmatijai (apie Lietuvą, Žemaitiją ir Rusiją).

Čia pateiktas straipsnio įvadas, mūsų nuomone, yra gera intelektualinė provokacija toliau konkrečiai nagrinėti kartografinį palikimą Sarmatijos tema, nes tai padeda suprasti tam tikro laikotarpio istorinius įvykius visos Europos ir regiono kontekste. Būtų įdomu chronologine tvarka pateikti visus žemėlapius, kuriuose kartografų atvaizduota Sarmatija, ir taip iliustruoti vieną labai ilgą ir reikšmingą mūsų tautos raidos etapą. Deja, straipsnio apimtis verčia apsiriboti tik keliais – pačiais svarbiausiais ir jokių abejonių nekeliančiais dėl galimo klastojimo politiniais ar kitais sumetimais.

2. Sarmatija Klaudijaus Ptolemajo žemėlapiuose

Klaudijus Ptolemajus (87–150) savo veikale „Geografija“ pirmą kartą pateikė kartografinį Lietuvos vaizdą. Jo neišlikusio žemėlapiu M. Planudės (1260–1330) kopija V. Langolos (1829–1869) aptikta Atono kalnų Votopédžio vienuolyno XIII–XIV a. dokumentuose (Vatikano bibliotekoje). M. Planudės daryta K. Ptolemajo žemėlapiu kopija laikoma artimiausia originalui. 1 pav. pateikiamas šios kopijos itališkasis variantas iš Krokuvos muziejaus fondų.

1416 m. italai pagal K. Ptolemajo „Geografijos“ duomenis tarp kitų atkūrė ir Vidurio Europos žemėlapi, kurio turinys ir kartografinis vaizdas panašus į XIII a. M. Planudės kopijos turinį. „Geografija“ ir žemėlapiai pirmą kartą atspausdinti Bolonijoje (Italija) 1477 m.

1 pav. Europos žemėlapis „Tabvla Evroepae VIII“ iš K. Ptolemajo geografijos atlaso, Fol 248

Fig. 1. Map of Europae Tabula VIII iš „Atlas zur geographie von Claudios Ptolomeus“, Krokuvos valstybinė biblioteka, atlasas Fol. 248

Senųjų žemėlapių tyrinėtojas A. Gustaitis parengė specialų leidinį „K. Ptolemajo Vidurio Europos žemėlapis“, 1988. Didelio formato geros kokybės spaudos žemėlapis yra Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriuje. A. Gustaitis pateikia žemėlapyje esančių objektų numeraciją, geografinių pavadinimų sąrašą ir žemėlapio viršuje esančio graikiško teksto vertimą į lietuvių kalbą. Tai atliko prof. P. Rabikauskas.

A. Gustaičio ir P. Rabikausko pastangomis atnaujintas senas Europos žemėlapis atveria galimybes studijuoti senuosius vietovardžius, geografiją, istoriją. Mums tas žemėlapis ypač įdomus, nes kaip tik tose vietovėse Vytautas Didysis ir kiti Lietuvos valdovai buvo išplėtę savo valdas.

Senųjų žemėlapių žinovas A. Samas, įvertindamas šį žemėlapi, rašo: „Žemėlapis menko tikslumo, nemaža jame yra pramanytų geografinių objektų, tačiau vis dėlto matomas apčiuopiamas antrojo mūsų eros amžiaus Vidurio Europos, taip pat ir Lietuvos, kartografinis vaizdas. Antroji iš kairės upė, įtekanti į *Sarmaticus okeanus* (Baltijos jūrą) – Chrononas (Nemunas), o trečioji – Rubonas (Daugava). Tarp Nemuno ir Daugavos pažymėtos galindų ir sūduvių gentys“.

Filosofas M. Planudė buvo gerai susipažinęs su K. Ptolemajo asmenybe, labai gerbė mokslininką ir rašė iškilmingus jį garbinančius eilėraščius.

2 pav. Europos žemėlapis „Tabvla Evroepae VIII“ iš K. Ptolemajo geografijos atlaso, išleistas 1574 m. S. Münsterio

Fig. 2. Map of Europae Tabula VIII from “Atlas zur geographie von Claudios Ptolomeus”, published by S. Munster, 1574

K. Ptolemajus įvedė pasaulio žemėlapių tinklo ilgio ir pločio sąvokas, sudarydamas galimybę pagal matavimų duomenis ir kitus informacijos šaltinius žymėti vietovės objektus. Jo kartografijai įtakos turėjo tai, kad per mažai buvo atlikta matavimų, tad nepakankamai pažymėtos krantų linijos, o informacijos stoka neretai lėmė klaidinančią, išsigalvotą žemėlapių turinį. Nepaisant to, darbas tuo laikmečiu buvo fundamentaliai svarbus ir jo atlikėjui suteikė „geografijos tėvo“ reputaciją.

K. Ptolemajo įtaką liudija daugkartinė atlasų leidyba (2 pav.), jie buvo publikuojami net iki 1840 metų.

Tikslesnį ir detalesnį Vidurio Europos žemėlapi (Sarmatija terra in Europa) apie 1450 m. parengė vokiečių astronomas ir kartografas Nikolajus Kuzietis (*vok. Nicolaus Cusanus*) (1401–1464). Sarmatijos plote pavaizduota daugiau detalių: Nemunas, Šventoji, Venta, Klaipėda ir Kaunas, Kuršių marios. N. Kuziečio žemėlapyje jau pažymėta Lietuvos didžioji kunigaikštystė. Šis žemėlapis buvo atspausdintas 1491 m. Strasbūre. Lygiai po šimto metų pasirodė labiausiai Lietuvoje žinomas Mikalojaus Kristupo Radvilos (lenk. *Mikolaj Radziwill*) žemėlapis.

3. Sarmatija Bernardo Wapowskio žemėlapyje

Kartografijos mokslo istorijos apžvalginiuose ir specializuotuose tyrimuose nemažai vietos skiriama lenkų kartografijos mokslo pradininko Bernardo Wapowskio (1470–1535) kartografiniam palikimui vertinti. Šis kartografas laikomas antrojo kartografinės raidos etapo pirm-taku, sukūrusiu darbus, jau mažiau paveiktus antikinės kartografavimo praktikos, kuria rėmėsi anksčiau dirbę mūsų išvardytieji žemėlapių kūrėjai.

B. Wapowskiis parengė Šiaurės Sarmatijos ir Pietų Sarmatijos žemėlapius. Boleslovo Olszewicziaus (Olszewicz 1930) nuomone, greičiausiai tuos žemėlapius reikėjo traktuoti kaip dvi vieno žemėlapio dalis, o ne savarankiškus kartografinius kūrinis. Šiaurės Sarmatijos žemėlapyje (1517?) vaizduota dalis Pamaro, Prūsijos, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės, Livonijos teritorijų; į žemėlapiu erdvę pateko ir Maskvos Didžiosios kunigaikštystės šiaurės vakarinė dalis. Į Pietų Sarmatijos žemėlapiu (1520) kontūrus sutilpo Pietų ir vidurio Lenkijos, Vengrijos, LDK, Turkijos, Krymo chanato teritorijos bei dalis MDK ploto. B. Wapowskio žemėlapiuose pateiktas daug tikroviškesnis, palyginti su ankstesnių autorių kartografiniais darbais, Nemuno deltos vaizdas su Rusnės ir Gilijos šakomis, pavaizduotos didesniosios Žemaitijos upės: Minija, Jūra, Akmena, Šventoji, Varduva, Dubysa. Palyginti nemažai pažymėta gyvenviečių: Klaipėda, Ventė, Telšiai, Plateliai, Švėkšna, Vieksniai, Luokė, Alsėdziai. Iš viso žemėlapyje užfiksuota 19 Žemaitijos gyvenviečių, iš kurių net devynių pažymėjimas 1526 metų žemėlapyje laikomas jų pirmojo įvardijimo miestais faktu. Deja, išliko tik nedidelis Pietų Sarmatijos žemėlapiu rytinės dalies fragmentas, o Šiaurės Sarmatijos žemėlapis dingio be pėdsakų (Sirko 1999; Bucevičiūtė 2007).

4. Sarmatija Romos imperijos kaimynystėje

Sarmatijos teritorijos valstybinę svarbą rodo ir Romos imperijos žemėlapiu. III a. Romos imperijos politiniame žemėlapyje (3 pav.) pažymėta europinė ir azijinė Sarmatijos. Europinės Sarmatijos teritorija – į rytus nuo Vokietijos, besitęsianti nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Vakariame Juodosios jūros kampe su Romos imperija ribojasi Dakija. Šis žemėlapis yra kopija iš 1907 m. „Antikinės ir klasikinės geografijos“ atlaso, perspausdinto 1925 metais (3 pav. iš „Vikipedijos“ Atvirosios enciklopedijos).

Sarmatijos egzistavimą patvirtina ir III a. Romos imperijos Kastorijaus kelių žemėlapis, žinomas kaip Peutingerio lentelės, kuriame už Romos imperijos ribų pažymėta Sarmatija (4 pav.).

3 pav. Romos imperijos žemėlapis didžiausio jos teritorijos išsiplėtimo laikotarpiu

Fig. 3. Map of the Roman Empire at it's greatest extend

4 pav. Romos imperijos Kastorijaus kelių žemėlapis

Fig. 4. Kastorijus map or the roads of the Roman Empire

Romos imperijos keliai laikomi inžinerijos šedevrais. Eidami per priešišką teritoriją romėnų legionai dažnai paskui save tiesdavo akmenimis grįstus kelius ir statydavo tiltus, padedančius užtikrinti greitą pozicijų sutvirtinimą, taip pat greitą atsitraukimą, jei prireikdavo.

Sarmatijos žymėjimas Romėnų imperijos kelių žemėlapiu pakraštyje už imperijos sienos rodo Sarmatijos teritorijos valstybinę svarbą.

4. Sarmatija Sebastiano Münsterio žemėlapiuose

Sebastianas Münsteris (*Sebastian Münster*) (1489–1552) buvo vienas iš įtakingiausių XVI a. kartografų. Jo „*Cosmographia Universalis*“ pirmą kartą išspausdinta 1544 m. „paskleidė geografines žinias plačiai po Europą. „*Cosmographia Universalis*“ buvo perleista beveik 40 kartų šešiomis kalbomis. S. Münsteris pirmas kartografas, išleidęs kiekvieno žinomo žemyno atlasą atskirais žemėlapiu. Jo antras reikšmingas darbas buvo „*Geographia*“, naujas Ptolemajo „*Geographia*“ leidimas. Vilniaus universiteto bibliotekoje yra „*Cosmographia Universalis*“ leidimų vokiečių, lotynų, prancūzų kalbomis.

Sarmatija pirmą kartą pavaizduota trijuose S. Münsterio žemėlapiuose: „Lenkijos ir Vengrijos naujame žemėlapyje“ 1540 m., „Vidurio Europos žemėlapyje“ 1544 m. (5 pav. pateiktas gerokai vėlesnis – 1578 m. to žemėlapiu leidimas) ir K. Ptolemajo Vidurio Europos žemėlapiu naujame variante (žr. 2 pav.).

5 pav. matome S. Münsterio Vidurio Europos žemėlapi, išleista 1578 m. Žemėlapyje parodyta Sarmatija ir Littaw sritis (Lietuva), taip pat Vilna (Vilnius) ir upė Memel (Nemunas). Žemėlapio viršuje yra užrašas „Nuo demokratinės Lenkijos Karalystės šita Sarmatija taip pat yra šeimininko remiama pertvarkyti šalį į tinkamą karalystę“. Žemėlapyje triskart paminėta Lietuva. Prie Baltijos jūros įrašyta Samogitia (Žemaitija), į pietryčius nuo jos – įrašas Littaw (Lietuva), o tarp jų įrašyta Sarmatija. Į rytus nuo įrašo Littaw, už Depenaw (Dauguvos) upės yra įrašas Plescovia. Taip pažymėta Pskovo žemė. Žemėlapyje pažymėti didesnieji miestai: Vilnius, Gardinas, Gdanskas, Krokuva ir Maskva. Teritorinių vienetų ribos nepažymėtos. Žemėlapis leistas ir vėlesniais metais (Gliožaitis 2008).

5 pav. S. Münsterio Vidurio Europos žemėlapis, 1578 m.
Fig. 5. Map of Middle Europe by S. Munster, 1578

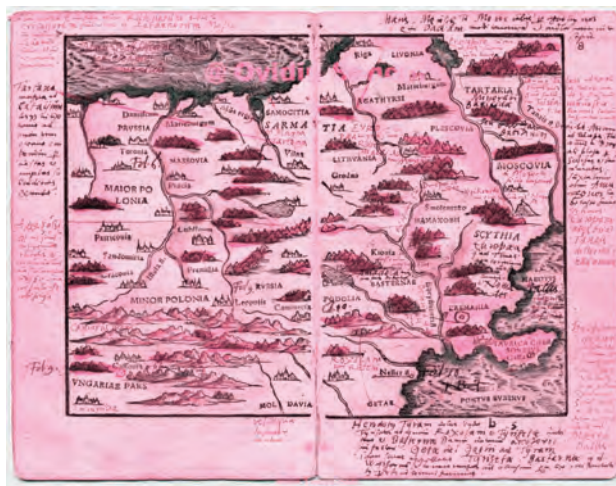
5. Sarmatija Johano Honterio žemėlapyje

Johanas Honteris (taip pat žinomas kaip *Johannes Honterus* arba *Johann Hytner*) (1498–1549) yra žymus kultūrinio ir religinio gyvenimo veikėjas, geriausiai žinomas dėl savo geografinių ir kartografinių veikalų, taip pat įgyvendinant liuteronų reformą Transilvanijoje. Jis dar vadinas Liuteriu iš Transilvanijos ar apaštalu iš Transilvanijos.

Johanas Honteris 1530 m. parašė veikalą „*Rudimenta Cosmographiae*“ (1542 m. buvo perspausdintas nauju pavadinimu „*Rudimenta Cosmographica*“), kuriame tekstas pateiktas hegzametru, kad lengviau būtų įsiminti, ir 1532 m. sudarė Transilvanijos žemėlapi („*Chorographia Transylvaniae Sevembürgen*“).

Johanas Honteris sudarė vieną Sarmatijos žemėlapi (6 pav.). Jis buvo išleistas 1530, 1542 ir 1552 metais. Žemėlapis apima Vidurio Europos teritoriją. Vakarinėje žemėlapio dalyje matome Prūsiją (*Prvssia*), Didžiąją ir Mažąją Lenkiją (*Major Polonia*, *Minor Polonia*), centre –

Sarmatija su Žemaitija (*Samogitia*) ir Lietuva (*Lithvania*). Sarmatija ir kitos teritorijos žemėlapyje neatskirtos ribojančiomis sienomis, bet į ją neabejotinai patenka. Žemėlapis saugomas Nacionalinėje Vengrijos bibliotekoje.

6 pav. Johano Honterio Sarmatijos žemėlapis (1530, 1542, 1552 m.)

Fig. 6. Map of Sarmatija of Johan Honter (1530, 1542, 1552)

Galime sulyginti S. Münsterio Vidurio Europos (5 pav.) ir šį J. Honterio žemėlapius. Esminių skirtumų nepastebėsime.

6. Christofa Kelerio Sarmatijos žemėlapis

Christofas Keleris (lot. *Christoph Cellarius*, vok. *Christoph Keller*) (1638–1707) nuo 1693 m. Halės universiteto profesorius, veikalo „*Historia Universalis*“ (1702) autorius. Yra pasiūlęs „*Visuotinės istorijos*“ periodizaciją, šiuo veikalu dažnai remiamasi ir šiuolaikinėje istoriografijoje.

Žemėlapis „Sarmatija“, atspausdintas 1705 metais, (7 pav.) apima teritoriją virš Juodosios jūros. Tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų pažymėta *Azjinė Sarmatija*, į rytus nuo jos – *Skytija*. Žemėlapis sudarytas remiantis antikinės geografijos žiniomis. Įdomu, kad jis pavadintas Europine Sarmatija. Tas užrašas pateiktas stambiu šriftu žemėlapio centrinėje dalyje. Tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų pažymėta Azjinė Sarmatija. Žemėlapis nėra turtingas geografinių objektų, nors tuo metu jau buvo galima lygiuoti į jau išleistus daug informatyvesnius N. Kuziečio (1491 m.) ar M. K. Radvilos (1613 m.) žemėlapius.

Ch. Kelerio žemėlapyje europinės Sarmatijos teritorijoje pateikti genčių įvardijimai sudinai, borusai, kariojai, alanai, burgionai, gelonai, roksolanai, meotai, tanai, nomadai, agatsyrai, gamaksobijai, transmontanai ir kt.

Azjinės Sarmatijos žemėlapyje pažymėtos gentys čia neinterpretuojamos.

Žemėlapis buvo spausdinamas Londone, Amsterdamo ir kitose vietose ir dar apie 100 metų po jo išleidimo buvo vienas populiariausių Antikinės kartografijos kūrinių.

8 pav. pateikiamas spalvotas geografinis Ch. Kelerio Juodosios ir Kaspijos jūrų, Albanijos, Turkijos ir iš dalies

7 pav. Ch. Kelerio Europinės Sarmatijos ir Azijinės Sarmatijos žemėlapis, 1705 m.

Fig. 7. European Sarmatija and Aziatic Sarmatija in the map of Christoph Cellarius, 1705

9 pav. Edward Wells Sarmatijos žemėlapis, 1700 m.

Fig. 9. Sarmatija in the map of Edward Wells, 1700

Žemėlapis patrauklus, meniškai apipavidalintas, ir tai byloja apie autoriaus išradingumą ir talentą. Ypač išsiskiria ypatingas dekoras. Įrašas teigia: „Naujas Europinės Sarmatijos, Pannonijos ir Dakijos žemėlapis, vaizduojantis pagrindinį padalijimą, žmones, miestus, upes, kalnus. Skiriamas Jo Didenybei Williamui Gloucester kunigaikščiui.“ Žemėlapis taip pat papildytas ir mitologiniais piešiniais bei rašytiniais fragmentais. Jis buvo populiarus visą XVIII amžių.

8. Sarmatija Jovan Rajic žemėlapyje

Jovan Rajic (1726–1801) buvo Serbijos istorikas, rašytojas ir pedagogas, vienas iš žymiausių Serbijos XVIII a. baroko literatūros kūrėjų. 1759 m. jis tapo geografijos profesoriumi Pokrovo-Bogorodničinės mokykloje jo gimtajame Sremski Karlovići.

Europinės ir azijinės Sarmatijos žemėlapis (10 pav.) pirmą kartą atspausdintas 1794 m. Jovan Rajic knygoje „Įvairių slovākų tautų: bulgarų, chorvatų ir serbų istorija“ (Rajic 1794). Žemėlapis žymiai kuklesnis, palyginti, pavyzdžiui, su Edward Wells žemėlapio (9 pav.),

8 pav. Europinė ir Azijinė Sarmatijos 1705 m. Ch. Kelerio žemėlapyje

Fig. 8. European Sarmatija and Aziatic Sarmatija in the map of Christoph Cellarius, 1705

Rusijos su jai priskiriamomis teritorijomis žemėlapis. Europinė Sarmatija ir Azijinė Sarmatija jame labai aiškiai viena nuo kitos atribotos.

7. Sarmatija Edward Wells žemėlapyje

Edward Wells (1667–1727) – anglų dvasininkas, matematikos ir geografijos dėstytojas Oksfordo universiteto Kristaus bažnyčios kolegijoje.

Naujas Europinės Sarmatijos, Pannonijos ir Dakijos žemėlapis 9 pav. yra vienas iš 22 Edward Wells žemėlapių dedikuotų Jo Didenybei Williamui Gloucester, kunigaikščiui, kuris vienuolikos metų jau buvo Oksfordo universiteto studentas, trylikos – tapo sosto įpėdiniu ir mirė praėjus vos metams po pirmojo Edward Wells parengto atlaso išleidimo. Pannonija – teritorija, kurioje šiuo metu yra Austrija ir Kroatija. Dakija – sritis, maždaug sutampanti su šiuolaikine Rumunija ir Moldavija.

10 pav. Jovan Rajic Europinės ir Azijinės Sarmatijų žemėlapis, 1794 m.

Fig. 10. Map of European and Asiatic Sarmatija by Jovan Rajič, 1794

nors ir buvo išleistas 94 metais vėliau. Jame atvaizduota Juodoji jūra, Kaspijos jūros dalis, įvardytos upės ir įvairių sarmatų genčių apgyventos vietovės. Europinėje Sarmatijoje įvardyta iš viso 10 genčių. Tarp jų sudinai, meotai, tanaitai, sarmatai gippofagai, foiofagai ir kiti.

9. Išvados

Turimos žinios apie europinę Sarmatiją nėra išsamios ir visapusiškos, o visuomenės susidomėjimas praeitimi nemažėja. Lietuvos istorijos instituto šiuo metu leidžiamoje „Lietuvos istorijoje“ priešistoriniam periodui skirti du pirmieji (jau išleisti) tomai. Juose apie Sarmatiją nerašoma nieko, todėl daliai visuomenės kelia nerimą mokslininkų vengimas objektyviau nagrinėti ir pristatyti mūsų tolimos praeities istoriją. Šioje vietoje sunku susilaikyti nepateikiant Motiejaus Miechovskio citatos iš jo laiško Stanislovui Tursonui, Olmuco vyskupui: „Daugybė rašančiųjų savo ieškojimais ir atradimais išnarstė visą pasaulį, tačiau Sarmatijas, kaip nežinomas, nutylėjo ir praleido“ (Miechovskis 1517).

Romantiškoji visuomenės dalis, remdamasi istorikų A. V. Kojalavičiaus, Č. Gedgaudo, R. Zubino, lenkų istoriko M. Strijkovskio darbais, K. Ptolemajo, jo pasekėjų ir kitų pateiktais Sarmatijos atvaizdais ir aprašymais žemėlapiuose, ragina nūdienos istorikus išsamiau nušviesti paslapčių gaubiamą mūsų tautos raidos etapą. Istorikų oponentai nevengia polemikos, vaidingai karštai, bet, matyt, ir teisingai juos užsipuldami. Pastarieji kol kas negali atsakyti į klausimus, nes problema per daug sudėtinga, o istorikų pajėgos pernelyg mažos.

Ankstyvosios kartografijos tyrinėjimas, siekiant suvokti ilgą ir sudėtingą Lietuvos valstybės formavimosi procesą, labai svarbus, bet vien tik jis atskleisti mūsų priešistorės naujos koncepcijos negali. Valstybės priešistorės problema gali būti išspręsta tik bendromis kartografų, archeologų, kalbininkų ir antropologų pastangomis. Į tokio sprendimo būtinumą orientuojamasi ir šioje publikacijoje.

Apibendrinami galime teigti, kad minėtieji žemėlapiai lietuvių autorių iki šiol nepakankamai istoriškai analizuoti, kukliai aptarti mokslo darbuose, todėl Lietuvos visuomenė mažai apie juos žino. Teritorijoje, kurią dabar užima Lietuva, Latvija, Lenkija, Baltarusija, Ukraina, dalis Rusijos, – istoriniu laikotarpiu nuo I iki XII a. buvo europinė ir azijinė Sarmatijos. Sarmatijų teritorijas žemėlapiuose riboja geografiniai objektai (jūros, upės). Laikui bėgant teritorijų ribos sparčiai kito ir įvairiais istoriniais laikotarpiais buvo skirtingos. Keitėsi ir genčių apgyventos vietovės. Pagal įvairių laikmečių žemėlapius galima atsekti genčių migraciją, bet negalima nustatyti genčių bendruomenių apgyventų teritorijų tikslesnių ribų.

Literatūra

Bucevičiūtė, L. 2007. XVI a. pradžios Žemaitijos katalikų bažnyčių tinklo atspindys Bernardo Wapowskio 1526 metų Lenkijos žemėlapyje [Reflections of the early sixteenth

century network of Žemaitian Catholic Churches in Bernard Wolpowski's 1526 map of Poland], *Lietuvos istorijos metraštis*, 2. Vilnius.

Bučys, A. 2008. *Barbarai Vice Versa Klasikai* [Barbarian Vice Versa Classics]. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 558 p.

Chomskis, V. 1979. *Kartografija* [Cartography]. Vilnius: Mokslo. 336 p.

Daukantas, S. 1976. *Raštai* [Widgets]. T. 1. Vilnius: Vaga. 650 p.

Gedgaudas, Č. 1994. *Mūsų praeities beiškant* [Look for the ours past times]. Kaunas: Aušra. 359 p.

Gliožaitis, A. A. 2008. *Lietuvos administracinis suskirstymas žemėlapiuose. Nuo seniausių laikų iki XXI amžiaus pradžios* [Administrative territorial division of Lithuania in maps from the 15th to 20th centuries]. Vilnius: Gairės. 400 p.

Gustaitis, A. 1983. *Tikroji Lietuva* [Authentic Lithuania]. Chicago, Illinois, Lietuvos šaulių sąjunga tremtyje. 291 p.

Karoliūnas, S. 2005. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* [The past of balts in the historic sources]. Vilnius: LKI.

Kojalavičius, A. V. 1988. *Lietuvos istorija* [History of Lithuania]. Vilnius: Vaga. 820 p.

Miechovita Maciuj (Miechovskis Motiejus). 1517. *Traktatus de duabus Sarmatiis ...*

Narbutas, T. 1955. *Lietuvos tautos istorija* [History of Lithuanian nation]. Vilnius: Mintis.

Olszewicz, B. 1930. *Kartografija Polska, XV i XVI wieku (przeгляд chronologiczno-bibliograficzny)*. Lwow-Warszawa, 13–14.

Samas, A. 1997. *Žemėlapiai ir jų kūrėjai* [Maps and its creators]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas. 196 p.

Sirko, M. 1999. *Zaryz historii kartografini*. Lublin.

Zubinas, R. 2007. *Perkūnas. Dabarties priešistorija* [Perkūnas. Prehistory of the present]. Kaunas: Naujasis lankas. 320 p.

Удальцев, А. Д. 1946. Племена Европейской Сарматии II в. н. э., *Вопросы этногенеза* 1: 41–51.

Romualdas GIRKUS. Chief specialist for heritage. Institute of Aerogeodesy. Ph +370 37 451 504, 755 229.

A graduate of Kaunas Polytechnic Institute (now Kaunas University of Technology), geodetic engineer, 1962. Publications: over 20 scientific articles. Participant of conferences in Latvia, Russia.

Research interests: history of geodesy and cartography.

Viktoras LUKOŠEVIČIUS. Doctor, Assoc. Prof. Dept of Civil Engineering Technology, Šiauliai University. Ph +370 45 435 819, fax +37045 516 161.

A graduate of Kaunas Polytechnic Institute (now Kaunas University of Technology), geodetic engineer, 1962. Doctor's degree at Institute of Surveying, Aerial Photography and Cartography, Moscow, 1966. Publications: 2 books, over 60 research articles; participant of conferences in USA, Brasil, Sweden, Norway, Russia. Fellowship Winner, NATO and Italy National Science Competition, 1996. Member of Association for the Advancement of Baltic Studies.

Research interests: history of geodesy and cartography.